

Віктор ГОРОДОВЕНКО,
*суддя Конституційного Суду України,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
заслужений юрист України*

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПІДХОДИ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Проблематика щодо соціального захисту людини завжди посідала помітне місце у практиці Конституційного Суду України (далі – Суд). Натепер вона стає ще актуальнішою, оскільки в Україні у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України введено воєнний стан [1], і чимало людей опинилося у складних соціальних умовах та, як ніколи, потребує забезпечення державою соціального захисту.

З аналізу приписів частини другої ст. 64 Конституції України вбачається, що в умовах воєнного стану в Україні можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень; конституційні права на соціальний захист, на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (статті 46, 48 Основного Закону України) не віднесено до переліку прав і свобод, які не можуть бути обмежені [2]. Суд наголошував, що держава у разі, зокрема, виникнення умов воєнного стану може здійснити відповідний перерозподіл своїх видатків для збереження справедливого балансу між інтересами особи та суспільства, проте держава не може вдаватися до обмежень, що порушують сутність конституційних соціальних прав осіб, яка безпосередньо пов'язана з обов'язком держави за будь-яких обставин забезпечувати достатні умови життя, сумісні з людською гідністю (абзац п'ятий підп. 2.3 п. 2 мотивувальної частини Рішення від 22.05.2018 № 5-р/2018) [3]. Також, як вбачається з практики Суду, Конституція України гарантує посилений соціальний захист окремим категоріям осіб (зокрема, військовослужбовцям), з урахуванням цього здійснюється захист та забезпечення їхніх конституційних соціальних прав.

У Доповіді Верховного комісара ООН із прав людини про захист економічних, соціальних і культурних прав у ситуаціях збройних конфліктів йдеться про те, що держави, які перебувають у стані таких конфліктів, не можуть відкладати або переносити на мирний час реалізацію сутності прав на здоров'я, їжу, житло, доступ до води, освіту; регресивні заходи щодо реалізації сутності економічних та соціальних прав не можна виправдовувати, базуючись лише на наявному конфлікті: держави повинні продемонструвати, що будь-який регрес був неми-

нучим і що було вжито всіх можливих заходів; держави також повинні розподілити максимум наявних ресурсів, базуючись на принципі недискримінації [4].

Отже, воєнний стан в Україні не може виправдати надмірні чи дискримінаційні обмеження конституційних соціальних прав, скасування їхньої сутності.

Суд на підтримання таких вимог ухвалив низку рішень щодо соціального захисту осіб, які є важливими в контексті потреб воєнного стану в Україні.

Одним із таких рішень є Рішення від 06.04. 2022 № 1-p(II)/2022 (справа про посилений соціальний захист військовослужбовців), у якому Суд бере до уваги реалії сьогодення стосовно збройної агресії Росії, роль Збройних Сил України та інших військових формувань в обороні Української держави, її суверенітету, незалежності та територіальної цілісності та наголошує, що в умовах воєнного стану держава зобов'язана мобілізувати всі доступні їй ресурси для посилення своєї обороноздатності та відсічі збройної агресії російської федерації проти України; відтак усебічна підтримка військовослужбовців Збройних Сил України є одним із засобів розширення оборонних можливостей держави. Суд вважає, що конституційний обов'язок держави щодо забезпечення посиленого соціального захисту військовослужбовців (статті 17, 46 Конституції України) є значущішим, ніж будь-які цілі, досягнення яких законодавець визначав як підставу для запровадження обмеження права на отримання одноразової грошової допомоги у збільшеному розмірі при зміні групи інвалідності, збільшенні відсотка втрати працездатності часовими рамками [5].

Згодом, 12.10.2022, Суд ухвалив ще одне значуще в контексті підтримки потреб воєнного стану Рішення № 7-p(II)/2022 (щодо соціальних гарантій для захисників і захисниць України). У цьому рішенні Суд з урахуванням реалій сьогодення продовжив утверджувати визначальну роль в обороноздатності держави осіб, які захищають Вітчизну, незалежність та територіальну цілісність України, та наголосив, зокрема, на конституційному обов'язку держави надати спеціальний юридичний статус громадянам України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також особам, які збройно захищають суверенітет, територіальну цілісність та недоторканність України під час агресії російської федерації проти України, розпочатої в лютому 2014 року, із забезпеченням відповідно до цього статусу соціальних гарантій високого рівня. Суд вказав, що пенсійне забезпечення як основний складник соціальних гарантій високого рівня стосовно зазначеної категорії осіб не може бути скасовано або обмежено [6].

Іншим важливим у контексті воєнного стану стало Рішення Суду від 22.03.2023 № 3-p(II)/2023 (щодо гарантованості пенсії, що є основним джерелом існування, не нижче прожиткового мінімуму), яке, хоч безпосередньо і не стосу-

ється обороноздатності держави, однак значуще в тому, що ним захищена не порушність людської гідності та сутності конституційних соціальних прав в умовах воєнного стану. Цим рішенням визнано неконституційними законодавчі приписи в тому, що вони унеможливають виплату – у розмірі не нижче прожиткового мінімуму – пенсії, що є основним джерелом існування, призначеної в установленому законом розмірі прожиткового мінімуму, оскільки є недопустимим невиконання державою свого позитивного обов'язку забезпечити мінімальний соціальний захист людини відповідно до приписів частини третьої ст. 46 Конституції України, що заперечує людську гідність як абсолютну цінність, нівелює сутність конституційних прав на соціальний захист та достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї [7].

Зазначені та інші рішення Суду, ухвалені в умовах воєнного стану в Україні, зокрема Рішення від 23.12.2022 № 3-р/2022 (щодо гарантій соціального захисту державних службовців), свідчать, що введення в Україні воєнного стану не змінило підходів Суду до соціального захисту людини; як і раніше, конституційні соціальні права не можуть бути надмірно обмежені чи зазнавати дискримінації, має бути забезпечено баланс між загальними інтересам та зазначеними правами, має залишатися непорушною сутність цих прав. Водночас Суд розвиває ці підходи, зокрема щодо обов'язку держави забезпечити посилений соціальний захист та соціальні гарантії високого рівня для захисників та захисниць України, як власне задля захисту їхніх соціальних прав, так і підтримки обороноздатності держави; щодо гарантованості мінімального соціального захисту людини в аспекті непорушності її людської гідності та сутності конституційних соціальних прав. Тобто Суд навіть в умовах воєнного стану в Україні активно й послідовно дотримується у своїй практиці верховенства права (правовладдя) та демократично-соціального вектора розвитку держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 № 64/2022 : затв. Законом України від 24.02.2022 р. № 2102-IX, зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 14.04.2023).
2. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 14.04.2023).
3. Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодав-

- чих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII» від 22.05.2018. № 5-р/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-18#Text> (дата звернення: 14.04.2023).
4. Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the Protection of Economic, Social and Cultural Rights in Situations of Armed Conflict. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/ESCR/E-2015-59.pdf#:~:text=During%20emergency%20situations%2C%20such%20as%20armed%20conflicts%2C%20the,health%20care%20or%20other%20services%20necessary%20for%20livelihood> (дата звернення: 14.04.2023).
  5. Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі за конституційною скаргою Поліщука Сергія Олексійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 статті 16³ Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (справа про посиленний соціальний захист військовослужбовців) від 06.04.2022. № 1-р(II)/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-22#Text> (дата звернення: 14.04.2023).
  6. Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі за конституційними скаргами Жиденка Володимира Вікторовича, Петренка Віктора Олексійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів статті 2 Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 8 липня 2011 року № 3668 – VI (щодо соціальних гарантій для захисників і захисниць України) від 12.10.2022. № 7-р(II)/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-22#Text> (дата звернення: 14.04.2023).
  7. Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі за конституційною скаргою Лазуренка Ігоря Олександровича щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів абзаців четвертого, п'ятого частини другої статті 70 Закону України «Про виконавче провадження», абзаців третього, четвертого частини другої статті 50 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (щодо гарантованості пенсії, що є основним джерелом існування, не нижче прожиткового мінімуму) від 22.03.2023 № 3-р(II)/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-23#Text> (дата звернення: 14.04.2023).